

Tildiň stilistikası hám ámeliy stilistikasında eń oraylıq orındı sinonimiya iyeleydi, sebebi sinonimlik uyadaǵı (qatarıdaǵı) sózlerde óz ara qatnas júdá ayqın kórinedi, sonlıqtan da bunday birlikler bir sistemalas birlikler bolıp tabıladı. Sinonimler birbirine leksikalıq mánileri boyınsha emes, al, tek ózleriniń qosımsha stillik belgileri arqalı ajıraladı, yaǵnıy olardıń leksikalıq mánileri, bir jaǵınan, teń bolsa, al, ekinshi, stillik jaǵınan qarama-qarsı boladı. Máselen, *bas-gelle, júzi-shırayı, sıyqı-reńki-beti-ápsheri* sózleri mánisi boyınsha biri birine qanshama jaqın bolǵanı menen, stillik qollanılıwı jaǵınan bir-birinen pariқ qıladı. Solay etip, stillik qatnaslar tek óz ara sinonimlik qatnasta turǵan til birliklerinde kórinedi [1.5].

Sinonimler qosımsha máni názikligi, emocional hám ekspressiv boyawı, qollanılıw sheńberi hám bir qatar usı sıyaqlı basqa da qásiyetleri menen bir-birinen pariqlanadı. Olarda bar bolǵan bunday qásiyetler sinonimlerdiń júdá úlken stilistikalıq imkaniyatlardıǵa iye ekenligin kórsetedi. Sinonimler predmet, waqıya hám qubılıslardıń eń kishi názik belgilerin, bul belgilerge bolǵan subyektiv qatnastı hám basqalardı kórsete alar eken, olar, álbette, tildiń súwretlew quralları sıpatında qaraladı [2.6].

Qaraqalpaq til biliminde M.Qálenderov sinonimlerdiń grammatikalıq strukturalıq, leksika-semantikalıq ózgeshelikleri boyınsha arawlı miyneti baspadan shıqtı [3], sonday-aq, arawlı sinonimlik sózlik jarattı [4]. Bul miynetler maqalamız ushın tiykarǵı teoriyalı bilim bazasın quraydı.

Qaraqalpaq til iliminde qaraqalpaq xalıq dástanları tili haqqında Sh.Abdinazimov "Qırq qız" dástanınıń leksikası"[5], O.Bekbaulov "Er Qosay" dástanında teńewlerdiń qollanılıwı, A.Abdiev "Alpamıs dástanınıń" leksikası" [6] sıyaqlı ilimpazlardıń miynetlerinde sóz etilgen bolsa, “Edige” dástanı K.Allambergenov tárepinen arawlı izertlengen [7].

Biz bul maqalamızda qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige” tilinde sinonimlerdiń qollanıw ózgesheliklerine toqtalamız. Pikirdi tásirli bayan etiwde, orınsız qaytalawlardıń aldın alıw maqsetinde hám kórkem obraz jasawda sinonimler ayrıqsha xızmet atqaradı. Al qaraqalpaq xalqı bolsa ázel-ázelden sózge sheshen, taqıwa xalıq bolǵan. Dástanlarda jetkerip berilmekshi bolǵan didaktikalıq oy-pikirler bir sózdi qaytalamastan, onıń sinonimlerinden paydalanǵan halda ele de obrazlı hám kórkemlenip beriledi.

Sinonimler haqqında sóz barar eken, biz “Edige” dástanı tilinde sinonimlerdiń qollanıw ózgesheliklerin anıqlamaqshımız. Olardıń qollanıwın, semantikalıq-stillik ayrıqshalıqların esapqa alıp tómendegishe mısallar menen kórsetiwdi maqul taptıq.

Haq Jabbarǵa sıyınıp, Birneshshe maydan jol júrgen, Bir jerlerde túslenip [8:323]; *Alla Taala* jol berse, Áwliyeler qol berse, Buyırıqsız tiken kire me? Biyájel bende óle me [8:323].

Bul mısallarda “Haq” hám “Alla Talla” sózleri óz ara sinonim sıpatında kelip, Alladan jol soraw, sıyınıw mánilerin beriw arqalı bir sózdiń qaytalawlırsız qollanıwı arqalı dástan tilin bayıtqan. Bunnan tısqarı jáne de dástan tilinde: Qádem urıp patshaniń, Aldına jaqın keledi. Qol qawsırıp patshaǵa *Táńir* sálemin beredi [8:216]; Tabaǵımnan jazǵırıp, Toqtamısxan meni quwǵanda, *Pirim*, onda qayda ediń?

Joqarıda mısallarda, “Táńir”, “Pirim” sózleri ózara sinonim bolıp kelgen. Al, úshinshi mısalda sálem beriw sóz dizbegi menen qollanılıp kelgen. Sońǵı misal bolsa joqarıdaǵı birinshi hám ekinshi mısallar sıyaqlı sıyınıw mánisin bildirip tur. Bunnan kórinip turǵanıday, dástan tili júda bay bolıp tórli boyawlar menen boyalǵan.

Xannan keldi *qos* atlı, *Ekewi* de márt atlı, Xan shaqırttı seni dep, Jalǵızdan xabar alıńlar [8:374].

Bul mısalda *qos* hám eki sózleri ózara sinonim bolıp kelgen. Xannan kelgen *qos* atlı qosıq qatarındaǵı *qos* sózin qaytalay bermegen. Eger dástandaǵı bul sózler “Xannan kelgen *qos* atlı, *qosı* da márt atlı” dep dóretilip onıń sinonimi paydalanılmasa, stillik jaqtan onı durıs dep esaplawǵa bolmaydı, sebebi onda kórkemlik azayadı. Bunıń aldın alıw ushın dástan atqarıwshısı eki sózin qollanǵan.

Haslıń *shori* sen, – dedi, Sen háddińdi bil dedi [8:303]; Xızmetkeriń *qulıńman*, Xızmetińde bolurman [8:209].

Bul mısalda *shori* qul sózlerin sonday-aq, xızmetker sózinde óz ara sinonim sıpatında kelip dástan tiliniń kórkemligin qaytalawlırsız stillik jaqtan jaqsı ashıp bere alǵan.

Xan sıpayısı sol edi, Burın kóterip ósirgen, *Patshanı* ol jasınan qul atası dep edi [8:299].

Bul mısalda joqarı lawazım basshısı xan hám patsha sózleri óz ara sinonim sıpatında kelip, teksttegi uyqastı jaqsı baylanıstırıp, stillik qaytalawlırsız ashıp berilgen.

Quday berip baqtıma, Tap usı jerge kelgende Shırqıraǵan náreste, Etegiimmen óngende, Jarlıqawshı Haq Jabbar, Tilegimdi bergende [8:303].

Bul mısalda jaratıwshı Allanı hár qıylı quday, Haq Jabbar formasında beriw arqalı tekstti ele de obrazlı kórkemlep bergen.

Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq folklorlıq shıǵarmalar tili oǵada bay bolǵanlıqtan onda sinonim sózlerdiń kóp bolıwı tábiyiy. Biz bul maqalamızda “Edige” dástanı tilinde sinonimyalıq qublıstıń jiyi ushrasqanlıǵın mısallar arqalı dálillewge háreket ettik. Dástan atqarıwshıları, sózlerdi tákrarlay bermesten mánilik jaqtan bir-birine jaqın sózlerdi qollanıw arqalı dástandı sheber atqarıp bergen.

Paydalangan ádebiyatlar:

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990, 5- бет
2. Абдурахманов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. Тошкент, 1981, 6-бет.
3. Қалендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлердің грамматикалық структуралық хәм лексика-семантикалық өзгешеликleri. Нөкис. “Қарақалпақстан” 1989.
4. Қалендеров М. Қарақалпақ тили синонимлеринин кыскаша сөзлиги. Нөкис. “Қарақалпақстан” 1990.
5. Абдиназимов Ш. «Қырқ қыз» дәстанының лексикасы. Филол. илим. канд.дисс. – Нөкис, 1992.
6. Абдиев А. «Алпамыс» дәстаны тилинің лексика- семантикалық хәм стилистикалық өзгешеликleri Ф.И.К. илимий дәрежеси ушын усынылған диссертация авторефераты.-Нукус. 2011.
7. Алламбергенов К. Қарақалпақ халық дәстаны “Едиге”. –Н.,1995.
8. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық (100 том) XII том, Ташкент, “Мәнавият” 2009.